

De kerkklokken van Burgwerd

Door Lisette Meindersma en Lolle Baarda

In de toren van de Johanneskerk in Burgwerd hingen eeuwenlang twee grote klokken. De oudste dateert uit 1512 en de jongste uit 1656. De laatste hangt daar echter niet meer en is tijdelijk vervangen door een klein klokje dat uit de voormalige katholieke kapel in Burgwerd afkomstig is. Waarom is de klok uit 1656 verdwenen?

Klokkenroof

In juli 1942, midden in de oorlogstijd, verscheen een verordening van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, die bepaalde dat voorwerpen bestaande uit koper, lood, tin, nikkel of legeringen daarvan, aangemeld moesten worden bij de 'Rüstungsinspektion' ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie. Ook kerkklokken stonden op de lijst. Historisch was het altijd al zo geweest dat kerkklokken in oorlogstijden gebruikt konden worden voor de wapenproductie. De Nederlandse overheid speelde zelf ook al met die gedachte voor de Tweede Wereldoorlog en daarom werden voor de oorlog tekens op de klokken aangebracht. De zeer oude exemplaren werden gemerkt met een M. Nederland wilde hiermee duidelijk maken welke klokken niet omgesmolten mochten worden. Toen de Duitsers de klokken begonnen te vorderen, beloofden ze rekening te houden met de M-tekens. Tot grote woede van kerkelijk Nederland werden tussen oktober 1942 en september 1943 de klokken uit de kerktorens gehaald om te worden omgesmolten ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie. Zo werden ook de klokken van Burgwerd op 10 maart 1943 uit de toren gehaald en meegenomen.

Voordat de klokken getransporteerd werden naar Duitsland, werden ze eerst gekeurd. Hierbij kwam een Duitse deskundige de kunstzinnige waarde van de klok onderzoeken in samenwerking met de Rijksinspectie voor Kunstbescherming. Waardevolle klokken kregen als kenmerk de letter 'P'. De P staat voor Prüfung en betekende dat de klok voor nader onderzoek in aanmerking kwam.

Na de bevrijding

In het bevrijdingsjaar drongen in Friesland verhalen door over een enorme voorraad klokken die in Hamburg was aangetroffen. De omsmelers hadden een achterstand opgelopen bij de verweking van klokkenbrons, doordat de industrie in Hamburg zwaar was getroffen door bombardementen. Eind november 1945 kwam er een scheepslading Friese klokken in Harlingen aan. Er keerden 151 Friese kerkklokken, met een P-teken, terug. Hierbij was onder andere de Burgwerder klok uit 1512. De klok uit 1657 is niet terug gekeerd. Lieten veel kerken na de oorlog een nieuw exemplaar gieten, in Burgwerd gebeurde dat niet.

Een nieuwe klok

Burgwerd ging dus na de oorlog verder met een grote klok in de toren. Die kerktoren is niet het eigendom van de kerkelijke gemeente, maar van de Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân. In de Napoleontische tijd werd het eigendom van kerktorens gevorderd, omdat het zulke goede uitkijkpunten zijn. De Stichting tot behoud van monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân is verantwoordelijk voor het onderhoud. In 2024 werd besloten om de lege plek van de in de Tweede Wereldoorlog verloren gegane klok op te vullen. De opdracht werd gegeven aan de firma Vellema uit Hallum voor restauratie van de ophangingen van de klokken en het gieten van een nieuwe klok en die opdracht gaven zij vervolgens aan Klokken- en Kunstgieterij Reiderland Simon Laudy in Finsterwolde. Dit is een van de weinige klokkengieterijen in ons land. Zo'n 60% van de opdrachten komt uit Duitsland, de rest uit Nederland en België. Er worden naast klokken ook tandwielen, machineonderdelen en gedenkplaten gegoten in brons. De meeste klokken wegen 1500-1800 kg; het maximumgewicht dat zij aankunnen is 4000 kg.

Het gietproces

Klokken worden gegoten uit brons, het zogenaamde klokkenbrons dat uit 80% uit koper en 20% tin bestaat. Dit metaal is duurzaam (roest niet) en geeft een mooie, warme klank. Tot 300 kilo kan het brons in een smeltkroes worden gesmolten, daarboven wordt een smeltoven gebruikt. Er worden brokken brons in de smeltoven gedaan en deze heeft 2 ½ tot 3 uur nodig om het brons te smelten en op een temperatuur van 1100 graden te brengen. Dat gebeurt met veel geraas van de dieselmotor. In de smeltover is het gloeiendhete brons zichtbaar en de warmte straalt tot enkele meters uit. Er moet voortdurend worden geroerd om te zorgen dat het materiaal gelijkmatig wordt verwarmd. Er wordt altijd meer brons verwarmd dan nodig is. Dit om te voorkomen dat tijdens het gieten blijkt dat er te weinig brons is.

Wanneer het brons de goede temperatuur heeft bereikt, wordt een prop uit de gietgoot gestoten en dan stroomt het gloeiendhete materiaal in de mal. Het brons gaat het ene gat in en de lucht ontsnapt via een tweede gat. Binnen een paar minuten is de ruimte tussen de twee mallen gevuld. De kroon bovenop de klok, waar de klok aan opgehangen wordt, is gelijk meegegoten. Het teveel aan brons wordt in een gietbak onder de klok gegoten en ook dat is een spectaculair gezicht.

Het maken van die mallen is echt vakwerk, want de vorm die de klok krijgt is heel bepalend voor de klank. Zo moet de dikte van de klok bovenaan 1/3 van die dikte onderaan zijn. Ook krimpt de klok tijdens het afkoelen en daar moet van tevoren rekening mee worden gehouden. De mal is dus groter dan de klok moet worden. Om dit goed te kunnen inschatten is veel ervaring nodig. Ook worden de versieringen en teksten die op de klok komen direct in de mal verwerkt. De Burgwerder klok is gebaseerd op de verloren gegane klok, maar is geen replica. De tekst luidt:

DOOR JURJEN BALTHASAR GEGOTEN * 1656 * TOEN IN DE OORLOG VERSCHOTEN *
1943 * NU DOOR LADY VOOR BURGWERD HERGOTEN
LAUDI ME FECIT AD MMXXV

Het gewicht is 635 kg, de middellijn is 1004 cm en de toonhoogte g1.

Simon Laudy is een zeer ervaren klokkengieter. Toch voel je de spanning tijdens het hele proces van verhitten en gieten. Er kan namelijk wel het een en ander misgaan. Wanneer de mal is volgegoten, zie je de opluchting dat het goed is gegaan. Of het proces vlekkeloos verlopen is, wordt echter pas duidelijk wanneer de klok uit de mal wordt gehaald. Het afkoelen dat langzaam moet gebeuren om het knappen van de klok te voorkomen duurt 2-7 dagen. De Burgwerder klok werd op 25 september gegoten en twee dagen later uit de mal gehaald. Simon Laudy was er tevreden over.

Op vrijdag 17 oktober a.s. wordt de nieuwe klok met een grote kraan in de toren getakeld en vervolgens aan een nieuwe luidbalk in de bestaande klokkenstoel gehangen.